

чу (11 %) – жителі Півдня та Сходу. Негативна оцінка переважала на півдні та Сході (54 та 48 %), найнижчою вона була у західному регіоні. Найбільше громадян, які не чули про С. Бандеру, знаходилося на Сході України [2].

Отже, соціологічні опитування показали, що протягом 2000-х рр. ім'я С. Бандери називалося серед найвідоміших в українській історії. Найвищі показники його підтримки демонстрували близько третини респондентів від 2014 р. Лідер ОУН(б) «опинився» серед постатей з виразним регіональним заломленням, оскільки позитивне сприйняття С. Бандери послідовно демонстрували жителі Заходу України. Це зумовлено походженням очільника ОУН(б), географією його безпосередньої діяльності, поширенням у регіоні ідей українських націоналістів, більш критичним сприйняттям радянської минувшини.

Джерела і література

1. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності. Київ: Грані-Т, 2008. 232 с.
2. День Перемоги і його місце в історичній пам'яті українців: який сенс громадяни вкладають у цю дату? *Фонд Демократичні ініціативи імені Льва Кучеріва*. 7 травня 2021. URL: <https://dif.org.ua/article/den-peremogi-i-yogo-mistse-v-istorichniy-pamyati-ukraintsiv-yakiy-sens-gromadyani-vkladayut-u-tsyu-datu>
3. Динаміка ставлення до Голодомору. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 20.11.2018. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_1932-33_gg_noyabr_2018.html
4. До проекту «Великі українці». *KYIV INTERNATIONAL INSTITUTE of SOCIOLOGY*. 18.12.2007. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=374>
5. Найвидатніші українці. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 21.05.2015. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_top_ukry_052015.pdf
6. Ностальгія за СРСР та ставлення до окремих постатей. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 05.05.2014. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/nostalgiya_po_ssr_i_otnoshenie_k_otdelnym_lichnostyam.html
7. Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 17.11.2016. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizatsii_v_ukraine.html

Максименко Ольга

Інститут соціології Національної академії наук України

СОЦІАЛЬНА АНОМІЯ: ЧОМУ БУТИ ДЕМОРАЛІЗОВАНИМ НЕ ОЗНАЧАЄ БУТИ АМОРАЛЬНИМ

Анотація. Серед дослідників поки немає єдиної думки про те, що саме варто вважати аномією. Цей феномен вивчається в двох різних ракурсах: індивідуальному (і тоді трактується як «умонастрій», або «стан свідомості») та інституційному (і тоді інтерпретується як «стан суспільства»). У суспільному вимірі аномія завжди пов'язувалася з дисфункцією соціальних інститутів і руйнуванням моральних стандартів. Утім, жити навіть у повністю охопленому аномією суспільстві та переживати цілий спектр викликаних нею емоцій зовсім не означає поводитися аморально.

Ключові слова: аномія як «стан свідомості», аномія як «стан суспільства», аномійна деморалізація, моральний занепад, моральні засади.

Abstract. So far, there is no general consensus among scholars on what exactly should be understood by anomie. This phenomenon is studied from two different perspectives: individual and institutional, regarded as

a “state of mind” or a “state of society” respectively. In terms of society, anomie has always been linked to malfunctioning social institutions and declining moral standards. Still, living even in a completely anomic society and experiencing a whole range of anomie-driven emotions in no way means acting immorally.

Keywords: *anomie as a “state of mind”, anomie as a “state of society”, anomic demoralisation, moral decline, moral principles.*

Феномен аномії, незважаючи на те, що його докладно вивчають уже понад століття, продовжує займати уми соціологів та фахівців з інших галузей знань.

Що ж змушує дослідників знову і знову повертатися до вивчення цього феномену та щоразу розглядати його під іншим кутом зору? Вочевидь, це всеохопний (і часто незворотний) вплив аномії як на індивіда, так і на суспільство загалом. Це те, що перешкоджає людині розвиватися як особистість, а суспільству – ставати по-справжньому духовним і цивілізованим, тобто таким, де панують універсальні, гуманістичні цінності.

Іншим чинником, який викликає інтерес до глибшого дослідження цього явища, є, на думку авторки, його неоднозначне трактування. Аномію вважають і станом свідомості (*state of mind*), і станом суспільства (*state of society*). Наприклад, в інтерпретації Роберта Мертона (Robert Merton) аномія – це результат роз’єднаності між устремліннями індивіда, які продиктовані культурою, та соціально структурованими шляхами для реалізації цих устремлінь – тобто на перший план виноситься суспільний (тобто інституційний) аспект [3], [11]. Натомість Роберт Макайвер (Robert McIver) стверджував, що аномія – це стан свідомості людини, яка вже не відчуває жодної прив’язаності до суспільства чи свого народу; людини, у якої втрачене почуття обов’язку, безперервності поколінь, яка відгукується тільки на власні запити, але не відчувається відповідальною ні перед ким («responsive only to himself, responsible to no one») [9]. Отже, йдеться про особистісний аспект. Еміль Дюркгейм (Émile Durkheim), який увів термін «аномія» до наукового обігу, тлумачив її як своєрідну перехідну фазу в житті суспільства, коли старі цінності й норми (що були панівними впродовж певного, зазвичай тривалого періоду) втрачають чинність, а нові ще не сформувалися. Учений також послуговувався терміном «*dérèglement*» (що з французької перекладається як «порушення», «розлад» або «розгнужданість») та пов’язував цей стан із невиситимістю людських бажань і пристрастей у ситуації, коли немає зовнішньої сили, здатної їх приборкати [5]. Ральф Дарендорф (Ralf Dahrendorf) теж писав про безлад і невизначеність, які супроводжують аномію, та вважав її однією з форм утілення соціального конфлікту [1, 241–242]. Це лише кілька дефініцій аномії, але ми бачимо, наскільки вони відрізняються одна від одної.

Наступне питання, яке часто-густо ставлять собі дослідники, стосується походження терміна «аномія» та його змістового наповнення. У грецькій мові, звідки було запозичене це слово, «аномія» (ἀνομία) означає «відсутність закону / порядку». Може також перекладатися як «відсутність норми». Проте ситуацію, коли будь-які закони або норми раптово зникли, дуже складно уявити. Як свого часу влучно зауважив Роберт Мертон, «немає суспільства, в якому бракувало би норм, що регулюють поведінку». Навіть у первісному суспільстві люди керувалися певними законами, хоч і неписаними. Навіть найбільш несправедливі й нелюдяні суспільства мали чітко розроблений набір правил, разом із різнома-

нітними мудрованими ідеологіями, які, власне, обґрунтовували та виправдовували всі ті безчинства, всі ті вияви несправедливості й жорстокості. Отже, «аномійне» суспільство – це не завжди те, в якому всі закони, норми й правила припинили своє існування. Характерною рисою такого суспільства є радше поява чогось нового, незвичного, що збиває людей з пантелику; того, що суперечить усталеній системі цінностей і норм (або ж «високим ідеалам», які панували раніше); того, що істотно порушує повсякденне життя та змушує сумувати за «старими добрими часами». Зрозуміло, що доводиться витрачати чимало сил та енергії для того, щоб пристосуватися до таких несподіваних змін. Описана вище картина насамперед притаманна перехідним (зараз до них здебільшого відносять постсоціалістичні, називаючи їх також посткомуністичними чи посттоталітарними) суспільствам, де відбулася руйнація системи цінностей, які слугували орієнтирами принаймні для двох-трьох поколінь. Це підтверджується даними низки досліджень з посткомуністичної та посттоталітарної аномії [10, 188].

Утім, варто зауважити, що аномія поширена не лише в посттоталітарних суспільствах. Вона є невіддільною ознакою всіх знедолених країн: тих, де тривалий час точаться війни та збройні конфлікти (Ірак, Афганістан); тих, де практикувалася расова сегрегація (Південна Африка), та країн зі слабко розвиненою економікою. А ще (яким би дивним це не видавалося) аномія спостерігається в успішних, процвітаючих і технологічно розвинених країнах, як-от Сполучені Штати Америки та Японія. Стівен Месснер (Steven Messner) та Річард Розенфельд (Richard Rosenfeld) у книзі «Злочинність та американська мрія» (1997) підкреслювали, що американське суспільство постійно перебуває в стані аномії, пов'язуючи цей стан із властивим багатьом американцям «змагальним індивідуалізмом» та їхньою одержимістю успіхом (здебільшого матеріальним). Жан Поль Аццопарді (Jean Paul Azzopardi) зазначав, що «Америка передозована аномією», а Розалін Кім Фон Йон (Roseline Kim Fong Yong) та Йосіхіро Канеко (Yoshihiro Kaneko) розмірковували над проблемою «хікікоморі» (свідомого відлюдництва серед японської молоді) та визначали її як «аномійну відповідь» на «труднощі». Отже, аномія не обов'язково спричинюється економічними чи політичними негараздами. Аномійну реакцію здатне викликати все, що є чужим для людини, але має бути прийнятим нею; усе, що нав'язане їй суспільством, але чого важко (або й просто неможливо) досягти. Розглядувана під таким кутом зору аномія виявляється спорідненою з когнітивним дисонансом та незадовільною соціальною адаптацією і тому має бути трактована як «стан свідомості».

Останнім у цьому переліку, але не менш важливим, є питання про індикатори аномії. Перша шкала аномії була запропонована 1956 року Лео Сроулом (Leo Srole). Відтоді дослідниками було розроблено велику кількість шкал для того, щоб «зафіксувати» й виміряти цей невідомий і водночас усепроникний феномен. Авторами цих шкал є, зокрема, Роберт Агню (Robert Agnew), Роберт Вінслоу (Robert Winslow), Араш Гейдарі, Іран Давуді та Алі Теймурі (Arash Heydari, Iran Davoudi, Ali Teymoori), Двайт Дін (Dwight Dean), Герберт Макклоускі та Джон Шаар (Herbert McClosky & John Schaar), Ефраїм Гарольд Мізручі (Ephraim Harold Mizruchi), Джеймс Тівен-молодший (James Teevan Junior) та ін. Було проведено чимало емпіричних досліджень – як у межах окремої країни [2],

так і порівняльних. Прикладом останнього є дослідження, виконане протягом 2014–2015 років у 28 країнах світу, в якому застосовувалася шкала сприйняття аномії (the Perception of Anomie Scale) [8], що поєднувала два аспекти: порушення цілісності соціальної тканини (*breakdown in social fabric*) та збій у керуванні країною (*breakdown in leadership*).

Аномії приписували широкий діапазон характеристик – від браку довіри до органів влади, соціальної ізоляції (Сроул) до відчуття незграбності та недолугості (Макклоскі та Шаар). Аналізуючи цей феномен, Месснер і Розенфельд писали про обожнювання грошей, Теймурі – про неефективну роботу політиків. Ренді Мартін (Randy Martin) звертав увагу на відчуття безмістовності життя, Степан Мештрович (Stjepan Meštrović) – на відчуття розгубленості та розпаду [10, 189]. Гілал Башир (Hilal Bashir) та Кундан Сінгх (Kundan Singh) фокусувалися на порушеннях академічної доброчесності [4]. Ерік Баумер (Eric Baumer) і Тородур Б'ярнасон (Thoroddur Bjarnason) додали до цього списку тенденцію нехтувати соціальними нормами, Клод Фішер (Claude Fischer) – соціальне відчуження, Марк Конті (Mark Konty) – егоїстичну поведінку. Євген Головаха та Наталія Паніна, характеризуючи стан українського суспільства в середині 1990-х, говорили про «аномійну деморалізованість» (або «аномійну деморалізацію»). Як ми пам'ятаємо, це були часи руйнування економічної системи та політичних інститутів, що існували до того; часи, коли пересічні українці відчайдушно намагалися пристосуватися до нової реальності й боролися за виживання [6, 243]. Природно, що рівень аномії в ті роки був доволі високим [7, 61].

Іноді аномійну деморалізованість ототожнюють з аморальністю, але це твердження є помилковим. По-перше, «demoralisation» перекладається з англійської як «втрата надії» чи «впевненості в собі». «Аморальність» – це “immorality”. По-друге, хоча зв'язок між аномією та моральним занепадом суспільства загалом очевидний (доказом чого є високий рівень злочинності та самогубств у такому суспільстві, поблажливе ставлення до корупції, насильства в родині та ухилення від сплати податків), для окремих індивідів ця теза не справджується. Людина, яка, образно висловлюючись, «уражена аномією», може почуватися розгубленою чи впадати у відчай, може замикатися в собі або жити безцільно, проте це зовсім не означає її схильність до аморальної поведінки. Що ж стосується нехтування соціальними нормами, то доцільно визнати, що не все те, що заведено в певному суспільстві, узгоджується із загальнолюдськими цінностями. Інколи порушити так звані норми й закони чи протистояти їм виявляється значно моральнішим, ніж пристосовуватися до них. Історія знає численні приклади, коли люди жили в надзвичайно жорстоких і несправедливих суспільствах, але водночас утілювали в собі найкращі риси.

Джерела та література

1. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. *Иностранная литература*. 1993. № 4. С. 236–242.
2. Самохвалова Л. Як змінилося українське суспільство за часи Незалежності. *Укрінформ*. 2022. 21 лютого. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3408286-ak-zminilos-ukrainske-suspilstvo-za-casi-nezaleznosti.html>

3. Ясь О. В. Аномія. *Енциклопедія історії України: Т. 1: А–Б* / за ред. В. А. Смолія та ін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. URL: <http://www.history.org.ua?term=Anomiia>
4. Bashir H., Singh K. The investigation of the relationship between anomie and academic dishonesty of college students. *International Journal of Social Sciences Review*. 2018. Vol. 6, Issue 1. P. 5–8.
5. Durkheim É. *Le suicide : étude de sociologie*. Paris: “Presses Universitaires de France”, 2013. 468 p.
6. Golovakha E., Panina N. Democratisation in the Ukraine under conditions of post-totalitarian anomie: The need for a new human rights developmental strategy. *Democracy, socialisation and conflicting loyalties in East and West: Cross-national and comparative perspectives* / ed. by R. F. Farnen, H. Dekker, R. Meyenberg and D. B. German. London: «Palgrave Macmillan», 1996. P. 242–261.
7. Golovakha Ye., Panina N., Parakhonska O. Ukrainian society in 1992–2018: Monitoring social changes. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2019. 64 p.
8. Heydari A., Davoudi I., Teymoori A. Revising the assessment of feeling of anomie: Presenting a multidimensional scale. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. Vol. 30, Issue 2011. P. 1086–1090.
9. MacIver R. M. *The ramparts we guard*. New York: «Macmillan Publishers», 1950. 152 p.
10. Maksymenko O. Demoralised but not depraved: Why societal lack of norms disheartens people but does not necessarily make them commit moral transgressions. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. 2019. № 2. P. 187–190.
11. Merton R. K. Social structure and anomie. *American Sociological Review*. 1938. Vol. 3, Issue 5. P. 672–682.

Вовк Ольга

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ХАРКІВ ЯК УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ МІСТО У ДЗЕРКАЛІ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ФІЛЬМІВ

Анотація. Проаналізовано документальні фільми про Харків, зняті протягом XX – початку XXI ст. з метою презентації міста. Схарактеризовано специфіку відображення у цих фільмах видатних випускників і професорів, наукових та освітніх досягнень і будівель Харківського університету.

Ключові слова: Харків, університетське місто, документальний фільм.

Abstract. Documentary films about Kharkiv that were directed in 20th and early 21st centuries in order to present the city are analysed. A specific of reflecting in these films of famous alumni and professors, scientific and educational achievements and buildings of Kharkiv University is characterized.

Keywords: Kharkiv, university city, documentary.

Документальний фільм є багатокомпонентним історичним джерелом, провідну роль в якому відіграє динамічна візуальна складова, що доповнюється вербальною та / або музичною компонентами. Сукупність цих засобів художньої виразності дає змогу рельєфно зобразити об’єкт показу та його найхарактерніші риси, а також передати особисті враження творців фільму щодо цього об’єкта.

Тема урбаністичних образів, відтворених у документальному кіно, є досить новою для української історичної науки, хоча окремі розвідки у цьому напрямі вже були опубліковані [2]. Проте тема університетського простору українських міст, відображеного в кінохроніці, спеціально ще не піднімалася.